

Borg, Meerten B. ter (2010), *Vrijzinnigen hebben de toekomst: Een essay*, Zoetermeer, Meinema, pp. 160, ISBN 9789021142630, €16,50.

Met de titel van dit boek is het duidelijk dat Ter Borg de lezer aan het denken wil zetten: wie zijn dat, die vrijzinnigen? Waarom hebben ze 'de toekomst'? En wie zijn dan de 'anderen' en waarom hebben zij de toekomst niet? Toch is het voor deze lezer niet zo eenduidig of het boek zelf de antwoorden biedt. Gezien de afwezigheid van een vraagteken in de titel zou je als lezer nochtans duidelijke antwoorden verwachten. Wie zijn de vrijzinnigen? De – of correcter – één van de omschrijvingen/definities die de auteur aanlevert om het begrip 'vrijzinnig' te beschrijven is dat het gaat om *“een mentaliteit die zich kenmerkt door een open, kritische houding ten aanzien van de traditie waarin men nu eenmaal staat, zonder die traditie los te willen laten en die gepaard gaat met tolerantie ten aanzien van andermans traditie”* (p. 108). Afgaande op deze omschrijving kan het gaan om een gelovige christen, boeddhist of moslim die de eigen traditie op een open manier benadert, kritisch de zaken durft bevragen en zich tolerant opstelt ten opzichte van anderen zonder evenwel de eigen traditie achter zich te laten. Dat komt overeen met wat Ter Borg omschrijft als een *“paradoxe mentaliteit van (...) openheid voor alternatieven en een vastberadenheid ten aanzien van de eigen waarden en normen”* (p. 42). Wat eerst als paradoxale mentaliteit aan bod komt, wordt later omschreven als een “spagaat”. En omdat velen weten dat een spagaat de grenzen van de menselijke flexibiliteit aftast waardoor de onhaalbaarheid ervan op de voorgrond dreigt te treden, biedt Ter Borg meteen de oplossing: *“Er is een mentaliteit die deze spagaat mogelijk maakt. Dat is de vrijzinnige mentaliteit. De vrijzinnigen hebben de toekomst”* (p. 72).

Verder in het boek geeft Ter Borg aan dat hij op zoek gaat naar een overkoepelend begrip van vrijzinnigheid *“dat los staat van de dogma's en doctrines waarop het betrekking heeft”* (p. 95). Zo verwijst hij naar vrijzinnige christenen en politieke vrijzinnigheid als voorbeelden van de veelheid aan vrijzinnigheden. Om het begrip nog genuanceerder te bepalen, toetst Ter Borg het aan een uitgebreide lijst van verwante begrippen (tolerantie, redelijkheid, vrijblijvendheid, vrijdenkerij, verlichtingsdenken, rationalisme, pragmatisme, liberalisme, libertinisme, humaniteit/humanisme, revisionisme, progressiviteit, postmodernisme, ietsisme, conservatisme; p. 115-124).

Het beeld van wat het overkoepelende begrip van vrijzinnigheid dan zou kunnen betekenen, wordt echter erg moeilijk gemaakt door het achtste hoofdstuk. In dat deel sluipt een aantal beschrijvingen die niet ten volle bijdragen aan de helderheid van de begripsbepaling. Hoewel de auteur aangeeft dat *“in principe ieder geloof en iedere ideologie zijn meer of minder vrijzinnige variant heeft”* is veel verwarring gelegen aan het feit dat Ter Borg de *“moderne vrijzinnigheid in de westerse wereld als voorbeeld en referentiepunt”* neemt (p. 125). Dat doet hij door te vertrekken van het begrip 'christenheid'. De auteur hanteert deze term als constructie van het verleden en verwijst ermee naar *“de culturele dominantie van het christelijke gedachtegoed ook over niet-gelovigen”*; meer nog als een samengaan van *“waarden uit de christelijke leer, het Romeinse recht en de hellenistische filosofie”*. Kenmerkend

voor deze ‘christenheid’ – die plots ook inwisselbaar de westerse traditie wordt genoemd – zijn de nadruk op ethiek (als het handelen in overeenstemming met de wil van God), op individualisme (de mens als zelfstandig handelend individu), op moreel universalisme (met bekeringsdrang als logisch gevolg), op gelijkheid, op vrijheid, op solidariteit, op praktische rationaliteit, op waarachtigheid en tolerantie. Deze waarden beschrijft Ter Borg als een ‘waardenfamilie’ (met elkaar verbonden al zijn ze soms in tegenspraak) en hij geeft ze een meer dan axiomatisch statuut: het zijn grondwaarden van de westerse beschaving, *“als men deze waarden opgeeft, geeft men de westerse beschaving op”* (p. 127). Uit bovenstaande opsomming liet ik bewust het begrip ‘God’ achterwege, hoewel Ter Borg het zelf wel behandelt. Dat doe ik omdat de auteur uitgebreid terugkomt op dit begrip in wat ik lees als de kern van de redenering (p. 138-141). In die passage beschrijft hij aan de hand van de historische evolutie van het begrip ‘gelijkheid’ – van een religieus begrip naar een seculier recht – hoe God uit de vrijzinnige traditie verdwijnt. Aan het einde van het boek blijft voornamelijk de conclusie over dat wie écht vrijzinnig wil zijn dogma’s en religieuze tradities moet durven loslaten en vanuit een individualisme beroep doet op de menselijke vrijheid en zich richt op de kernwaarden uit de vernoemde waardenfamilie. Geloven in de betekenis van vasthouden aan een geloofstraditie komt op vele plaatsen als de mindere optie uit de bus: op zijn best als – onnodige (?) – omkleeding van deze kernwaarden. Zo lezen we in de paragraaf over ‘waarachtigheid’ met verwijzing naar Nietzsche dat de waarachtigheid *“uiteindelijk dodelijk is voor het geloof in God”* (p. 130) en vinden we aan het eind van het boek een gelijkschakeling tussen de termen ‘geloof’ en ‘vrijblijvend’ als Ter Borg schrijft dat vrijzinnigheid *“niet een vrijblijvend geloof is dat net zo goed anders had kunnen zijn”* (p. 132). Deze – en nog andere elementen die binnen de grenzen van deze bespreking helaas niet aan bod kunnen komen – doen de(ze) lezer vermoeden dat de echte vrijzinnige van God en religieuze tradities los komt.

Wat aan het einde van de rit nog overblijft, is de indruk dat de voorgestelde opvatting van de vrijzinnige mentaliteit erg contextueel gebonden is: het gaat om een beschrijving van de situatie in Nederland die, naar aanvoelen van deze lezer, niet vanzelfsprekend over te plaatsen valt naar andere West-Europese landen (België, Frankrijk, Duitsland). Spijtig blijft ook de onderliggende toon van een *clash-of-civilizations*-denken (p. 86) en het eraan verbonden ontbreken van een cross-cultureel perspectief: de vraag of een vrijzinnige mentaliteit enkel mogelijk is in ‘het westen’ blijft pertinent onbeantwoord.

Deze kritieken en enkele kleine nuancetekorten niet te na genomen – de zelfspiritualiteit is niet zozeer het culminatiepunt van de tendens naar individualisme maar veeleer een hedendaagse vertakking van een eeuwenlange onderstroom van esoterisch gedachtegoed – levert de auteur in elk geval de nodige kritiek op een liberale postseculiere samenleving en een scherpe analyse die vanzelfsprekendheden terecht in vraag durft te stellen.

S. Van den Branden
(ICRID, K.U.Leuven)